

Po stopách kultu pařížského biskupa a francouzského „národního“ patrona sv. Denise v českém středověku

Martin Slepíčka

TRACING THE CULT OF ST. DENIS, BISHOP OF PARIS AND FRENCH “NATIONAL” PATRON SAINT, IN THE MIDDLE AGES IN THE CZECH LANDS

The study deals with the cult of St. Denis, bishop of Paris and the French “national” patron saint, in medieval Bohemia and Moravia. It attempts to provide answers to the questions about the meaning, character and spread of the veneration of St. Denis in Czech society.

KEYWORDS:

St. Denis; French saints; national patron saints; cult of saints; hagiography; Czech-French relations; Charles IV; Saint-Denis monastery; Czech lands; Middle Ages

Galořímský misionář, mučedník a pařížský biskup sv. Denis, známý také pod jmény Diviš či Dionýsius, patří mezi unikátní příklady významných světců z raně křesťanských dob, jejichž světecký kult byl spojen s hledáním vnitřní jednotící identity západoevropských státních útvarů a nabytí dokonce rysů kultu ryze „národního“. Reálný život sv. Denise ve funkci prvního biskupa města Paříže (Lutetia Parisiorum), jenž se odehrával v epoše pozdní antiky v průběhu 3. století na severu dnešní Francie, není pro značný časový odstup spojený s absencí přímých dobových pramenů snadné rozklíčovat. Není se tak třeba divit tomu, že obraz sv. Denise byl ve středověku zkonstruován výhradně za pomoci nánosů populárních raně středověkých legend. Ty se snažily pomocí hagiografického vyprávění zvýšit prestiž stále bohatšího a významnějšího města Paříže, stejně jako posílit postavení a legitimitu kláštera Saint-Denis, v němž byli od 7. století v přímé kontinuitě pochováváni franští, západofranští a francouzští králové.

Legendy karolinské doby neváhaly sv. Denise (latinsky Dionysius) kvůli shodě jmen mylně ztotožnit s jedním z žáků apoštolů, sv. Dionýsiem Areopagitou, který vystupoval v biblických Skutcích apoštolů v řeckých Aténách ve společnosti sv. Pavla z Tarsu,¹ a rovněž s významným novoplatónským teologem a filozofem pojmenovaným jako Pseudo-Dionýsius Areopagita. Svatý Denis, Dionýsius Areopagita a Pseudo-Dionýsius Areopagita tak byli od 9. století přes celý sledovaný středověk považováni

* Studie využila databázi *Czech Medieval Sources online*, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101), a vychází z dizertační práce autora: Martin SLEPIČKA, *Symbolická role francouzských světců v českém středověku v kontextu česko-francouzských kulturních vztahů*, dizertační práce, Katedra historie FF OU, Ostrava 2022.

1 Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Český ekumenický překlad (dále Bible ČEP), Praha 1985, Sk 17,16–34.

za jedinou osobnost — vlivného světce, což po staletých kritických hlasech (prvním z nich byl známý Pierre Abélard) definitivně vyvrátilo až moderní historické bádání na přelomu 19. a 20. století.²

Přestože se od první poloviny 12. století stal pařížský biskup sv. Denis patronem francouzské královské dynastie, potažmo až do Velké francouzské revoluce roku 1789 i „národním“ patronem celé Francie, kult sv. Denise v českém středověku byl dosud zcela opomíjen. Nikdy se nestal předmětem svěbytného výzkumu a blíže si ho nevěšimaly ani práce zaměřené na dějiny česko-francouzských vztahů.³ I když lze tento fakt považovat za logický, jelikož se jedná o „národního“ světce jiného státu a česká historiografie se doposud věnovala zpracování světeckých kultů s bezprostředním vztahem k dějinám českého státu, pokusím se tento fakt vzhledem k významu světce a starobylosti úcty ke sv. Denisi v českém prostředí napravit. Cílem studie je přinést první pokus o interpretaci významu, charakteru a rozšíření kultu sv. Denise na území středověkých Čech a Moravy. Konkrétně se budu snažit odpovědět na základní otázky pojící se s kultem sv. Denise: především kdy a jakým způsobem se na území českých zemí rozšířil, v jakém prostředí a proč se objevoval či jak se v proměnách času vyvíjel. Ve studii budu uvádět jméno světce v českém moderním tvaru „Denis“, jež v současné české společnosti pod vlivem francouzštiny jasně převládá, a to na úkor staršího pojmenování „Diviš“. Jako sv. Denise jej ostatně standardně jmenoval již František Graus, doyen české mediévistiky druhé poloviny 20. století.⁴

2 Dieter KIMPEL, *Dionysius (Denis) von Paris*, in: Wolfgang Braunfels (ed.), *Lexikon der christlichen Ikonographie* VI. Ikonographie der Heiligen, Crescentianus von Tunis bis Innocentia, Roma 1994, sl. 61–62; František GRAUS, *Živá minulost. Středověké tradice a představy o středověku*, Praha 2017, s. 85–86; Daniela RYWIKOVÁ, *Umění evropského středověku*, Ostrava 2009, s. 83–84; Jacques LE GOFF, *Suger*, in: týž (ed.), *Muži a ženy ve středověku*, Praha 2013, s. 154–156, zde s. 156; Jaromír KACEROVSKÝ, *Abélardova koncepce tolerance jako inspirace interkulturního dialogu v současném světě*, diplomová práce, Katedra systematické teologie a filosofie KTF UK, Praha 2020, s. 11–12; Maria Chiara CELLETTI, *Dionigi, Rustico ed Eleuterio*, in: Fillipo Caraffa — Giuseppe Morelli (edd.), *Bibliotheca sanctorum* IV, Roma 1964, sl. 650–652. Ještě na konci osmdesátých let 19. století bylo tradiční ztotožňování aténské biskupa sv. Dionýsia Areopagity a pařížského biskupa sv. Denise vědeckou obcí přijímáno a obhajováno i ve velkorysých vědeckých monografiích, jak plyne z Auguste VIDIEU, *Saint Denys l'Aréopagite, évêque d'Athènes et de Paris*, Paris 1889, s. 11, 30–67, 129–192.

3 Srov. např. Pavol ČERNÝ, *České země a Francie v období středověku*, in: týž a kol., *Du bon du coeur. Poklady francouzského středověkého umění v českých a moravských sbírkách*, Olomouc 2006, s. 11–20; TÝŽ, *Umění středověké Francie a Čechy*, in: tamtéž, s. 21–30; Ferdinand TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, s. 182–196, 235–236, 239–254, 276–279; Tomáš CHROBÁK — Milan ŘEPA — Robert ŠIMŮNEK, *Česko-francouzské vztahy*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin* II, Č/1, Praha 2011, s. 178–181; Martin NEJEDLÝ, *La Bohême et ses habitants vus par quatre auteurs français du Moyen Age* (Guillaume de Machaut, Eustache Deschamps, Jean Froissart, Jean d'Arras), *Listy filologické* 128, 2005, č. 1–2, s. 21–34.

4 Srov. F. GRAUS, *Živá minulost*, s. 85–88, 108. Ke Grausově osobnosti podrobně Naděžda MORÁVKOVÁ, *František Graus a československá poválečná historiografie*, Praha 2013.

K OSOBNOSTI APOŠTOLA GALŮ SV. DENISE

K životu sv. Denise existuje množství nejrůznějších raně středověkých pramenů v čele s literárním *Životem sv. Jenovéfy*, *Deseti knihami historie* franského kronikáře Řehoře z Tours či galskou recenzí *Jeronýmova martyrologia*. Nejstarší svatodeniská legenda (*passio*), připisovaná v minulosti plodnému básníku a hagiografovi Venantiu Fortunatovi, vznikla nejspíše až někdy v průběhu 8. století. V karolinské době následovalo vzhledem k významu světce i stále vzrůstající moci opatství Saint-Denis sepsání vícera dalších legend, mezi nimiž vynikla v 9. století hagiografická díla sepsaná Hilduinem, opatem ze Saint-Denis, která definitivně utvořila dříve zmiňovanou dlouhotrvající tradici chybného ztotožňování sv. Denise s (Pseudo)Dionýsiem Areopagitou.⁵

Co možná nejpravdivější životní příběh sledovaného raně křesťanského mučedníka se z uvedených pramenů snaží rekonstruovat již celé generace převážně francouzských badatelů. To však jde jen obtížně, neboť nejstarší autentické prameny nejsou příliš podrobné a s těmi mladšími mají v zásadě protichůdnou povahu. Na jejich důkladný rozbor není v této rozsahem omezené studii prostor, a proto se nyní budu snažit alespoň v několika větech, jak je v obdobných studiích dobrým zvykem, přiblížit tajemstvím zahalený legendární život sv. Denise.

Odhlédneme-li od překonaného ztotožnění se sv. Dionýsiem Areopagitou, Denisův život započal patrně někdy na začátku 3. století v Itálii, kde musel být dobře vzdělán v základech křesťanství, vysvěcen na kněze a posléze i na biskupa. Během pronásledování křesťanů, snad za vlády císaře Decia, byl Denis společně se šesti dalšími misijními biskupy někdy před rokem 250 vyslán papežem Fabiánem do římské Galie, aby v ní jako misionář hlásal křesťanskou víru. Denisovy kroky vedly do velkého galořímského města Lutetia Parisiorum, jež se záhy po jeho smrti začalo dle kmene Parisiů nazývat Paříží. Založil tam křesťanskou obec a stal se prvním biskupem. Misijním působením obrátil na víru řadu pohanů z Paříže a okolí. Při pronásledování křesťanů ale zakoušel útrapy a nakonec měl být se svými dvěma pomocníky, knězem Rustikem a jáhnem Eleutheriem, popraven mečem na vyvýšenině Montmartre severně od Paříže. Po smrti měl dle podání legend Denis ujít ještě asi pět kilometrů

5 Srov. Bruno KRUSCH (ed.), *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici et antiquiorum aliquot I*, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum (dále MGH SS rer. Merov.) III, Hannover 1896, s. 223; SOCII BOLLANDIANI, *Bibliotheca hagiographica latina. Antiquae et mediae aetatis. A–I*, Brussel 1898–1899, č. 2171–2178, s. 328–329; Ioannes CARNANDET (ed.), *Acta sanctorum. Octobris IV*, Paris 1866, s. 696–987; Michael LAPIDGE (ed.), *Hilduin of Saint-Denis. The Passio S. Dionysii in Prose and Verse*, Leiden 2017; F. GRAUS, *Živá minulost*, s. 85–86, 278–289; M. CH. CELLETTI, *Dionigi*, sl. 650–652; D. KIMPEL, *Dionysius*, sl. 62; Gabrielle Michele SPIEGEL, *The Cult of St. Denis and Capetian Kingship*, in: Stephen Wilson (ed.), *Saints and Their Cults. Studies in Religious Sociology, Folklore and History*, Cambridge 1983, s. 141–168, zde s. 145–146; Branislav BRANKOVIC, *Saint Denis. Un saint, une légende...*, Boulogne 1994, s. 11–12; Ingeborg BÄHR, *Saint Denis und seine Vita im Spiegel der Bildüberlieferung der französischen Kunst des Mittelalters*, Worms 1984, s. 4–6, 8.

na sever s hlavou v podpaží na místo, kde byl posléze pohřben a nad nímž díky zasvěcené panně sv. Jenověře vyrostla kaple a později zásluhou franského krále Dagoberta I. i slavné poutní místo — opatství Saint-Denis, kde se mimo jiné na počátku čtyřicátých let 12. století zrodil gotický sloh.⁶

POČÁTKY KULTU SV. DENISE V ČESKÝCH ZEMÍCH DO KONCE 12. STOLETÍ

V případě prvopočátků svatodeniského kultu na území českých zemí se zdá, že jej lze podobně jako u dvou dalších světců úzce spjatých s francouzským prostředím — sv. Martina a sv. Maura — zařadit k nejstarším kultům světců zahraničního původu.⁷ Proč? Je totiž jisté, že v českém prostředí byl sv. Denis široce uctíván již v období přemyslovských knížecích Čech, a navíc je možné spojit zárodky jeho kultu ještě s koncem 10. století, o čemž svědčí několik pramenů. Nejstaršími z nich jsou hned tři svatovojtěšské legendy, jež zaznamenaly poutní cestu druhého pražského biskupa Vojtěcha do Francie, kterou v návaznosti na proběhlé setkání s císařem Svaté říše římské Otou III. v Mohuči uskutečnil v závěru života na podzim roku 996.⁸

Budeme-li věřit dikci legend, jež zapadají do známých událostí konce 10. století i samotného biskupova života, Slavníkovec Vojtěch při poutní cestě do Francie vyjma města Tours s hrobem sv. Martina či klášterů Fleury a Saint-Maur-des-Fossés s ostatky sv. Benedikta z Nursie či jeho žáka sv. Maura navštívil na severu Francie rovněž významný benediktinský klášterní komplex Saint-Denis, v němž uctil hrob galořímského mučedníka a prvního pařížského biskupa sv. Denise, před nímž se měl poklonit.⁹ Při interpretaci důvodů této návštěvy se domnívám, že Vojtěch u hrobu sv. Denise, misionáře galských pohanů, patrně prosil tohoto mocného nebeského

6 Bruno KRUSCH — Wilhelm LEVISON (edd.), *Gregorii Turonensis Opera I. Libri historiarum X*, MGH SS rer. Merov. I, Hannover 1951, s. 22–23; I. CARNANDET (ed.), *Acta*, s. 877–888; MGH SS rer. Merov. III, s. 223; F. GRAUS, *Živá minulost*, s. 85–86; M. CH. CELLETTI, *Dionigi*, sl. 650–658; D. RYWIKOVÁ, *Umění*, s. 83–84; D. KIMPEL, *Dionysius*, sl. 62; František EKERT, *Církev vítězná. Životy Svatých a Světic Božích. Pořadem roku občanského IV*, Praha 1899, s. 113–114; Léon LEVILLAIN, *Études sur l'abbaye de Saint-Denis à l'époque mérovingienne*, Bibliothèque de l'École des chartes 86, 1925, s. 5–6. K opatství Saint-Denis jako slavnému poutnímu místu viz např. monografie Jules JAQUEMET, *Les Pèlerinages de Saint-Denys. Étude historique sur le tombeau du premier évêque de Paris et des compagnons de son martyre*, Versailles 1875; Anne LOMBARD-JOURDAN, *Saint-Denis, lieu de mémoire*, Saint-Denis 2010.

7 Ke kultu sv. Martina z Tours a sv. Maura ve středověkých Čechách a na Moravě nejnověji M. SLEPIČKA, *Symbolická role*, s. 225–233, 291–311; Klára ŠÁROVCOVÁ, *Kult svatého Martina ve středověkých Čechách*, diplomová práce, Katedra církevních dějin a literární historie KTF UK, Praha 2022, s. 49–72.

8 Josef EMLER a kol. (edd.), *Fontes rerum Bohemicarum (dále FRB) I*, Praha 1873, s. 258, 286–287, 329. Srov. jiné edice svatovojtěšských legend v Jadwiga KARWASIŃSKA (ed.), *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi*, Warszawa 1969; TÁŽ (ed.), *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris. Vita prior*, Warszawa 1962. K Vojtěchově cestě viz též P. ČERNÝ, *České země*, s. 12; F. TADRA, *Kulturní styky*, s. 182–183.

9 „Huic caput inclinans...“, viz FRB I, s. 286–287.

přímlyvce o pomoc při své vlastní zamýšlené misijní činnosti, při níž Vojtěch v následujícím roce zemřel. Navlas stejné odůvodnění se totiž nabízí i při jeho návštěvě hrobu sv. Martina v Tours. V každém případě je jisté, že osobnost sv. Denise již na konci 10. století, tedy ještě necelé půldruhé století před tím, než se Denis stal francouzským „národním“ či zemským patronem, přitahovala poutníky pocházející i ze vzdálenějších částí Evropy. Snad již tehdy i z českých zemí, jak by se mohlo zdát z Vojtěchovy poutní cesty, ačkoli se v té době jednalo o mimořádně vzdělanou a zcestovitou osobnost. Zvýšení zájmu o sv. Denise v 9. a 10. století šlo ruku v ruce s nárůstem významu francouzského hlavního města Paříže i kláštera Saint-Denis a zapříčinilo jej především důmyslné ztotožnění sv. Denise s dávným biblickým žákem sv. Pavla z Tarsu, sv. Dionýsiem Areopagitou.¹⁰

Skutečnost, že úctu k sv. Denisovi je nutné v českých zemích řadit ke starobylým světeckým kultům, jež byly v románském období hojně rozšířeny, dokládá především několik známých rukopisů. Při nedostatku pramenů liturgické povahy, důležitých pro poznání vývoje světeckých kultů, jež se z nejstaršího období existence českého státu obvykle nedochovaly, je třeba se opřít o nejstarší známá česká a moravská kalendária z první a druhé poloviny 12. století obsažená v pěti rukopisech původem ze Zdikovy Olomouce, Břevnovského kláštera a kláštera sv. Jiří na pražských Hradčanech.¹¹ Ze všech pěti kalendárií plyne, že sv. Denis byl v Čechách a na Moravě ve 12. století v liturgii každý rok ke dni 9. října standardně připomínán, respektive uctíván.

Pokusíme-li se zmiňovaná kalendária blíže interpretovat, vyplývá z nich několik zajímavých skutečností. Předně je jisté, že v kalendáriu Olomouckého kolektáře z doby před únorem roku 1142, který byl pořízen biskupem Jindřichem Zdíkem pro potřeby olomoucké katedrální kapituly sv. Václava, se v tomto jediném případě ze všech výše zmiňovaných kalendárií jednalo dokonce o významnější, červeně zaznačený svátek, což značí vyšší důležitost svátku sv. Denise a také slavnostnější liturgické slavení, korunované dvanácti lekcemi v příslušný den. V případě dvou nejstarších kalendárií obsažených v rukopisech Olomouckého kolektáře a breviáře ze svatojiřského kláštera byl sv. Denis připomínán se svými dávnými společníky knězem sv. Rustikem a jáhnem sv. Eleutheriem, kteří byli spolu s Denisem ve 3. století umučeni na Montmartru.¹² Ale zdá se, že znalost a ochota si výslovně připomínat vedle Denise také Rustika s Eleutheriem s časem upadala, neboť ve třech mladších kalendáriích břevnovské a svatojiřské provenience, vzniklých patrně ještě v druhé polovině 12. století, již byla jména Denisových pařížských druhů vynechána a nahrazena běžnou zkratkou „et socii eius“.¹³ Navíc je důležité zdůraznit, že sv. Denis se dne 9. října ve dvou případech kalendárií původem z Břevnova a kláštera sv. Jiří děлил

10 Srov. Bible ČEP, Sk 17,34; F. GRAUS, *Živá minulost*, s. 86.

11 Olomoucký kolektář, Švédsko, Kungliga biblioteket, sign. A 144, fol. 6v; Breviář, Národní knihovna České republiky (dále NK ČR), sign. VI E 13, pag. IX; Breviář, NK ČR, sign. VI E 4c, fol. 6v; Breviář, NK ČR, sign. XXIII D 156, fol. 4r; Breviář, NK ČR, sign. VI G 11, fol. 5r.

12 Olomoucký kolektář, Švédsko, Kungliga biblioteket, sign. A 144, fol. 6v; Breviář, NK ČR, sign. VI E 13, pag. IX.

13 Breviář, NK ČR, sign. VI E 4c, fol. 6v; Breviář, NK ČR, sign. XXIII D 156, fol. 4r; Breviář, NK ČR, sign. VI G 11, fol. 5r.

o svátek s (připsaným) benediktinem a poustevníkem sv. Vintířem,¹⁴ jehož kult byl ve zmiňovaných kláštorech živý.¹⁵

Co se týče dalšího liturgického slavení svátku galořímského mučedníka sv. Denise na území středověkých Čech a Moravy, na základě rozsáhlých edic českých kalendárií Michala Dragouna je jisté,¹⁶ že svátek sv. Denise a jeho druhů byl i nadále po celý zbývající vrcholný a pozdní středověk každoročně (standardně ke dni 9. října) méně či více slavnostní formou připomínán v liturgii všech chrámů pražské (arci)diecéze, olomoucké i litomyšlské diecéze.¹⁷ V otázce rubrikování, zvláštního zvýraznění Denisova svátku červeným inkoustem značícím slavnostnější liturgii, ale nespátřuji žádnou zvláštní pravidelnost. Zřejmě tak záleželo na konkrétním užití předloh při pořizování nového rukopisu. Zároveň byl Denisův svátek standardně slaven ve středověkých Čechách a na Moravě i ve všech konventech významných mnišských, žebravých i rytířských řádů.¹⁸ Z těchto tezí tedy vyplývá závěr, že svatodeniská úcta v průběhu českého středověku nejen nikdy nezanikla, ale nebyla ani nijak okrajovou záležitostí. Duchovním musel být jeho životní příběh dobře znám a i prostí věřící se s jeho jménem setkávali alespoň jednou do roka na bohoslužbách či kázáních.

V odpovědi na otázku, jakým způsobem se do českých zemí kult sv. Denise rozšířil, musím v zásadě souhlasit s názorem Zuzany Všeťkové, že je nutné stejně jako v jiných podobných případech uvažovat především o prostřednické roli Bavorska (Řezno, Niederalteich apod.) a na něj kulturně navázaných nejstarších českých benediktinských klášterů.¹⁹ Z časového hlediska je navíc důvodné se domnívat, že kult sv. Denise pronikal na území Čech a Moravy vzhledem k intenzivní propagaci světců karolinskými legendami i mylnému ztotožnění s biblickým sv. Dionýsiem Areopagitou již od počátků christianizace, o čemž svědčí všeobecné rozšíření jeho kultu v románském období a patrně i zmínka o poutní cestě sv. Vojtěcha do kláštera Saint-Denis ke světcově hrobu v závěru 10. století.

14 Breviář, NK ČR, sign. XXIII D 156, fol. 4r; Breviář, NK ČR, sign. VI G 11, fol. 5r.

15 Ke středověkému kultu sv. Vintíře podrobně Petr KUBÍN, *Svatý Vintíř. Poustevník, kolonizátor a diplomat = Der Heilige Gunther. Einsiedler, Kolonisator und Diplomat*, Praha 2016, s. 86–97.

16 Edice viz Michal DRAGOUN, *Česká středověká kalendária*, diplomová práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha 2000, s. 24–756, 767–816.

17 Tamtéž, s. 364–755.

18 Tamtéž, s. 28–33, 52–67, 71–77, 79–84, 86–95, 178–185, 226–233, 239–244, 260–276, 292–305, 309–317, 322–331, 334, 809–814.

19 Zuzana VŠEŤKOVÁ, *Nástěnné malby v kostele sv. Kříže v Ronově — pokračování*, in: Ivo Hlobil — Milan Dospěl (edd.), *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550. Příspěvky z vědecké konference, Hradec Králové 2014*, s. 145–158, zde s. 151. K zásadní roli bavorských klášterů např. Josef HEMMERLE, *Mission und Klöster der bayerischen Benediktiner in Böhmen*, in: Hans Schmid-Egger (ed.), *Beiträge zur Tausendjahrfeier des Bistums Prag II*, München 1972, s. 20–37; František GRAUS, *Böhmen zwischen Bayern und Sachsen. Zur böhmischen Kirchengeschichte des 10. Jahrhunderts*, *Historica* 17, 1969, s. 5–42.

NEJSTARŠÍ UMĚLECKÉ PAMÁTKY A PATROCINIA SV. DENISE V ČECHÁCH DOBY POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ

Jak bylo výše předestřeno, úcta k sv. Denisovi v českých zemích ještě do konce 12. století výrazněji zakořenila a byly vytvořeny vhodné podmínky pro její další rozvoj v následujících staletích. Právě z epochy vlády posledních Přemyslovců jsou známy nejstarší umělecké památky i první patrocinia spojovaná se sledovaným galořímským mučedníkem, jež pokládám za přínosné blíže interpretovat. Co se týče uměleckých památek, je možné, že na románských nástěnných malbách v kostele sv. Kříže v Ronově nad Doubravou ve východních Čechách, datovaných do doby kolem let 1230–1250, se nachází nejstarší dochované zobrazení sv. Denise v českých zemích, jak se je snažila ikonograficky identifikovat historička umění Zuzana Všečeková.²⁰

Dle mého názoru je ale v případě ztotožnění malby nutná obezřetnost. Malba umístěná v prostředním poli na jižní straně východní stěny u triumfálního oblouku ronovského kostela je dnes notně fragmentární, a tak se navrhovaný stěžejní výjev utaté hlavy v rukách biskupa — osobní atribut sv. Denise — u postavy stojícího biskupa s mitrou vůbec nedochoval. Je otázka, zda se nemůže jednat o zcela jiného světce, který by mohl vyhovovat objednateli, respektive konceptorovi malby ze šlechtického či cisterciáckého prostředí. Vzhledem k dalším vyobrazením některých světců spjatých s francouzským prostředím (sv. Bernard z Clairvaux) je však určení nástěnné malby biskupa jako sv. Denise jistě nejen možné, ale i dobře představitelné.²¹

Pomineme-li ronovskou nástěnnou malbu, z 13. století se rovněž dochovaly nejstarší zprávy o prvním a vůbec jediném středověkém samostatném patrociniu sv. Denise v českých zemích. V tomto případě o patrociniu oltářním, neboť pro české prostředí ve středověku se v pramenech nedochovaly žádné zmínky o kostelech či kaplích sv. Denise. Takzvané *Letopisy české*, jedna z částí Druhého pokračování Kosmova zaznamenávající formou stručnějších zápisků události let 1196–1278, v sobě obsahují záznam o existenci samostatného oltáře sv. Denise v pražské katedrále sv. Víta, k němuž měl v roce 1276 nechat pražský biskup Jan III. z Dražic přistavět skvostný pulpit.²² Díky absenci jakýchkoli starších pramenů lze nad otázkou, kdy a čím zásluhou daný oltář vznikl, vznášet jen více či méně odůvodněné hypotézy.

Je možné, že oltář mohl teoreticky vzniknout v zásadě kdykoli dříve, třeba již v souvislosti s výstavbou románské, tzv. Spytihněvovy baziliky. Nicméně vzhledem ke skutečnosti, že roku 1276 byly ke dvěma oltářům sv. Denise a sv. Marie Magdalény sochařsky provedené trvalé pulpity teprve přistavovány, se lze oprávněně domnívat, že oltář sv. Denise, který až do roku 1276 nebyl plně vybaven pro standardní liturgický provoz (absence vlastního čtecího pulpitu), byl zřejmě postaven (vysvěcen) jen nedlouho předtím. Mohl tak vzniknout až za vlády českého krále Přemysla Otakara II.,

20 Srov. Z. VŠETĚKOVÁ, *Nástěnné malby*, s. 150–151; Svatý Denis (?), Ronov nad Doubravou, kostel sv. Kříže, jižní strana východní stěny, triumfální oblouk, nástěnná malba, kolem 1230–1250.

21 Tamtéž, s. 156–157.

22 Josef EMLER — Václav Vladivoj TOMEK (edd.), *FRB II*, Praha 1874, s. 302.

jenž (soudě podle trnu z Kristovy trnové koruny, darovaného svatým francouzským králem Ludvíkem IX.)²³ zjevně udržoval kontakty s Francouzským královstvím.

Unikátní zasvěcení oltáře sv. Denisovi, v té době již hlavnímu patronovi Francie, umístěné ve zdaleka nejvýznamnějším chrámu Českého království, jehož součástí byly i pietní hroby českých zemských patronů v čele s knížetem sv. Václavem, by tak mohlo ve třetí čtvrtině 13. století odrážet pomalu se prohlubující česko-francouzské kontakty. Pozdější středověké zprávy o existenci oltáře sv. Denise v pražské katedrále, které je možné oprávněně pokládat za jedno z ústředních míst svatodeniského kultu v Čechách, utichají až s vypuknutím husitských bouří v 15. století.²⁴

KAREL IV. A ROZVOJ KULTU SV. DENISE

V souvislosti s dalším vývojem svatodeniské úcty v českých zemích se k bližšímu zkoumání nabízí zejména otázka, která již byla výše zmíněna: jestli, popřípadě jakým způsobem, kult sv. Denise, patrona Francie a francouzských králů válčících pod svatodeniskou standartou *Oriflamme*,²⁵ v českém prostředí skutečně souvisel či naopak nesouvisel s vývojem a intenzitou česko-francouzských vztahů. Již ze zběžného pohledu na dochovanou pramennou základnu, jež poměrně věrně odráží aspekty úcty ke sv. Denisovi, si nelze nevšimnout mimořádně úzké provázanosti světcova kultu na území českých zemí s novými francouzskými podněty. Kult hlavního patrona Francie sv. Denise se v české středověké společnosti jednoznačně nejvíce šířil v období, kdy vzájemné diplomatické a kulturní kontakty Českého a Francouzského království byly na vrcholu. Dynastické spojení a dlouhodobé přátelské vazby mezi vládnoucími francouzskými Kapetovci, jejich větví Valois a českými Lucemburky, narušované jen aktuálními problémy evropské politiky, se ve 14. století odrazily na výrazném rozvoji kultu sv. Denise v českých zemích. Na něm se zjevně nejvíce podílel český král a římský císař Karel IV., zbožný panovník a proslulý sběratel svatých ostatků, jenž vůči mučedníku a biskupu sv. Denisovi dle relace *Velkých kronik Francie* choval zbožnou soukromou úctu.²⁶

Kde a kdy se Karel IV. s Denisovým kultem poprvé setkal a jak se Karlova úcta ke sv. Denisovi projevovala? Přestože k tomu chybí přímé prameny, je v zásadě jisté,

23 Fedorus SCHNEIDER (ed.), *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* 36. *Iohannis abbatis Victoriensis. Liber certarum historiarum I*, Hannover 1909, s. 235.

24 Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV, annorum 1333–1346*, Praha 1892, č. 493, s. 197–198; Jan Bedřich NOVÁK (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II. Acta Innocentii VI. (1352–1362)*, Praha 1907, č. 2000, s. 480–482; Antonín PODLAHA — Eduard ŠITTLER, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903, s. 80.

25 Srov. Albert LECOY DE LA MARCHE (ed.), *Oeuvres complètes de Suger*, Paris 1867, s. 115–116; SUGER, *Spisy o Saint-Denis*, Praha 2006, s. 51, 221; F. GRAUS, *Živá minulost*, s. 86.

26 Roland DELACHENAL (ed.), *Chronique des règnes de Jean II et de Charles V, II. 1364–1380*, Paris 1916, s. 206–207; František ŠMAHEL, *Cesta Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006, s. 23–24; Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 160–162.

že se Karel seznámil se svatodeniským kultem již v dětství, kdy byl dle přání Jana Lucemburského v letech 1323–1330 vychováván na francouzském královském dvoře v Paříži a jeho bezprostředním okolí, kde byl kult trvale podporován. Nedlouho po svém příjezdu do Paříže byl kromě sňatku s Blankou z Valois i biřmován. Dle *Kroniky české Přibíka Pulkavy z Radenína* měl být mladý Karel osobně biřmován právě v bazilice Saint-Denis,²⁷ což značí, že tuto slavnostní událost pravděpodobně prožil v květnovou neděli roku 1323 na prvořadém místě spojeném s kultem francouzského „národního“ patrona sv. Denise, považovaného tehdy za biblického Pavlova žáka sv. Dionýsia Areopagitu, nad jehož hrobem celé opatství vyrostlo. Protože se mi přesné místo Karlova biřmování bohužel nepodařilo dohledat v žádných jiných pramenech, a výslovně tuto lokaci nezmiňují ani autobiografický *Vita Caroli* či faktograficky vydatné monografie ke Karlovi IV.,²⁸ nezbyvá prozatím nic jiného, než důvěřovat Pulkavovi. Vše by však dávalo smysl. Karlova osobní přítomnost a zážitek z monumentálního chrámu Saint-Denis mohl stát u zrodu osobního vztahu Karla IV. ke sv. Denisovi. Navíc další znalosti o tomto světci mohl čerpat i prohlubovat během celého sedmiletého pobytu ve Francii.

Český král Karel Lucemburský na sv. Denise nezapomněl ani na výsluní evropské politiky, neboť nejspíše někdy před polovinou padesátých let 14. století dostal své sběratelské vášni pro relikvie, respektive promyšlenému politickému programu dodávajícímu jeho vládě sakrální rozměr a legitimitu,²⁹ a zřejmě přímo z Francie získal část paže (ramena) sv. Denise.³⁰ Snad tímto ziskem ostatků patrona francouzských králů měly být přes aktuální politické neshody posíleny dlouhodobé vazby mezi oběma královstvími, respektive vládnoucími rody. Cennou relikvii poté Karel daroval svatovítskému chrámu, v jehož pokladu se dle inventáře v roce 1355 již nacházela.³¹ Přitažlivá desková malba z dílny Mistra Theodorika s motivem sv. Denise, jenž drží svou vlastní infulovanou hlavu v pontifikálních rukavicích pařížského biskupa, nemohla chybět ani v souboru obrazů takzvaného nebeského vojska v kapli sv. Kříže na Karlštejně, které vznikly v letech 1360–1364 z popudu objednavatele a faktického vlastníka všech karlštejnských uměleckých děl — Karla IV.³²

²⁷ Josef EMLER — Jan GEBAUER — Jaroslav GOLL (edd.), *FRB V*, Praha 1893, s. 200, 321. Srov. Marie BLÁHOVÁ a kol. (edd.), *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 404.

²⁸ Srov. např. Josef JIREČEK — Josef EMLER — Ferdinand TADRA (edd.), *FRB III*, Praha 1882, s. 339, 372; Václav ŽŮREK, *Karel IV. Portrét středověkého vládce*, Praha 2018, s. 18; Ferdinand SEIBT, *Karel IV. Císař v Evropě (1346–1378)*, Praha 1999, s. 5, 116, 390; Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 69.

²⁹ K tomu např. Wolfgang SCHMID, *Vom Rheinland nach Böhmen. Studien zur Reliquienpolitik Kaiser Karls IV.*, in: Ulrike Hohensee a kol. (edd.), *Die Goldene Bulle. Politik — Wahrnehmung — Rezeption*, Berlin 2014, s. 431–464; Martin BAUCH, *Divina favente clemencia. Auserwählung, Frömmigkeit und Heilsmittlung in der Herrschaftspraxis Kaiser Karls IV.*, Köln 2015, s. 171–283.

³⁰ A. PODLAHA — E. ŠITTLER, *Chrámový poklad*, s. 48.

³¹ Srov. edici inventáře tamtéž, s. XIV.

³² Mistr Theodorik (dílna), Karlštejn, hrad Karlštejn, inv. č. KA 3722, západní okenní výklenek, desková malba, 1360–1364; Jiří FAJT — Jaromír HOMOLKA — Jan ROYT, *Katalog deskových obrazů z kaple sv. Kříže na Karlštejně*, in: Jiří Fajt (ed.), *Magister Theodoricus*.

Svatodeniská úcta se u Karla nejvýmluvněji projevila ke konci jeho života, kdy na přelomu let 1377–1378 absolvoval svou poslední velkolepou diplomatickou a poutní cestu do Paříže, jak o tom podrobně svědčí kronikářské záznamy francouzské provenience v čele se známými *Velkými kronikami Francie*. Ještě před prvním setkáním s francouzským králem přijel, sužován dnou, 3. ledna 1378 do kláštera Saint-Denis, kde pod střechou tamního opatství setrval celý den. Během něj se v chrámu modlil a s nadšením zhlédl rozsáhlý saintdeniský chrámový poklad pyšníci se mnoha cennými ostatky. Hned další den 4. ledna ráno se naplno projevila Karlova úcta k sv. Denisovi, s níž se pravděpodobně seznámil v raném mládí. Na nosítkách se dal odnést před svatá těla („devant les corps sains“) a vykonal pobožnost před „zázračnými“ hroby světců sv. Denise, sv. Rustika a sv. Eleutheria,³³ což je možné interpretovat v tom smyslu, že se před „svatými těly“ patrně soukromě pomodlil; mohl sám či s mnichy například absolvovat litanii k daným světcům. Speciální časově náročnější bohoslužba se ale zřejmě z důvodu akutního záchvatu dny nekonala.

Až celoživotním vrcholem Karlovy zbožné úcty k sv. Denisovi pak v každém případě byla následná událost odehrávající se v Saint-Denis bezprostředně po proběhlé pobožnosti, při níž císař Karel IV. vroucně líbal hlavu sv. Denise, světcovu nejcennější primární relikvii uchovávanou v pokladu kláštera Saint-Denis.³⁴ Není výmluvnějšího dokladu Karlovy osobní úcty k sv. Denisovi. Pobožnost před hrobem sv. Denise, stejně jako bezprostřední dotyk světcovy hlavy, jež měla dle představ umocněných Karlovými dobrými znalostmi Písma svatého, vytríbenými v Paříži, v počátcích křesťanské víry rozmlouvat na aténském areopagu s apoštolem pohanů sv. Pavlem,³⁵ dle mého názoru znásobily Karlův eminentní zájem o světce. Císař Karel IV. si proto během své návštěvy Francie výslovně nepřál z darů nic jiného, než dostat vlastní svatý ostatek — kost sv. Denise. A francouzský král Karel V. svého strýce Karla IV. v pátek 8. ledna roku 1378 velice potěšil, když mu při soukromé návštěvě tuto vzácnou relikvii na důkaz přátelských česko-francouzských vztahů spolu s dalšími dary skutečně věnoval.³⁶ Další osudy ostatku sv. Denise nelze přímo vysledovat. Vzhledem k tomu, že ve svatovítském chrámovém pokladu se již světcova relikvie nacházela,³⁷ tato nově získaná mohla snad na čas skončit na hradě Karlštejn v tamním pokladu či například v rámu deskového obrazu sv. Denise, jenž ve spodním okraji obsahoval otvor na relikvii.

Dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna, Praha 1997, s. 369–546, zde s. 472; Jiří FAJT — Jan ROYT, *Umělecká výzdoba velké věže hradu Karlštejna*, in: tamtéž, s. 155–269, zde s. 232.

³³ R. DELACHENAL (ed.), *Chronique*, s. 206–207; F. ŠMAHEL, *Cesta*, s. 160–162.

³⁴ Tamtéž, s. 162; R. DELACHENAL (ed.), *Chronique*, s. 207.

³⁵ Bible ČEP, Sk 17,16–34; Martin SLEPIČKA, *Úcta k svatému Jeronýmovi v českém středověku. K 1600. výročí smrti církevního otce svatého Jeronýma*, Ostrava 2021, s. 60–61.

³⁶ R. DELACHENAL (ed.), *Chronique*, s. 249; F. ŠMAHEL, *Cesta*, s. 180–181; Jiří KUTHAN, *Císař Karel IV. a jeho pobyty ve Francii. K inspiračním zdrojům Karlova zakladatelského díla*, in: Richard Biegel a kol. (edd.), *Ikonografie. Témata, motivy, interpretace. Kniha k počtě Jana Royta*, Praha 2016, s. 40–51, zde s. 46.

³⁷ A. PODLAHA — E. ŠITTLER, *Chrámový poklad*, s. XIV.

EPILOG SVATODENISKÉ ÚCTY V ZÁVĚRU STŘEDOVĚKU

Dle mého názoru zřejmě nejvýznamnější období kultu sv. Denise v českých zemích v době vlády Karla IV., projevující se získáním dvou relikvií světce, jeho vyobrazením mezi ostatními světci v kapli sv. Kříže na Karlštejně či osobní zbožnou úctou u vládnoucího krále, po nástupu Karlova syna Václava IV. na český trůn pozvolna upadalo. Jakékoli zaznamenané projevy svatodeniského kultu volně či úžeji spjatého s českými zeměmi nápadně mizí a tuto souvislost je dle mého mínění možné připočíst přechodnému zániku přímých česko-francouzských vztahů na diplomatické úrovni. Nárůst počtu kleriků pražské arcidiecéze, již byli svěceni v letech 1395–1416 a jmenovali se křestním jménem Denis (Dionýsius, Divisius), má ještě souvislost s dřívější dobou narození svěcených kleriků, kdy kultu jistých zahraničních světců včetně sv. Denise podporoval za svého života Karel IV.³⁸ Z doby panování Václava IV. jsem již našel pouze jediný specifický projev svatodeniského kultu. Denisovo knižní vyobrazení se objevilo na konci 14. století v rukopisu Sanktorálu Bernarda Gui. Svatý Denis v něm naturalisticky drží vlastní setnutou hlavu v rukách.³⁹

Po husitských bouřích se již kult sv. Denise v Čechách a na Moravě stejně jako v širší Evropě transformoval do nové podoby. Svatý Denis začal být v 15. století uctíván jako patron v boji proti nemocem hlavy, kousnutí psem (vzteklíně) či syfilidě,⁴⁰ čímž se zařadil do vybrané společnosti skupiny čtrnácti svatých pomocníků. Kult zmiňované světecké skupiny byl aktuální v závěru středověku hlavně v severozápadních (Kadaň), popřípadě jižních Čechách.⁴¹ S kadaňským chrámem s patrocinielem čtrnácti svatých pomocníků je spojen také dřevěný oltář zasvěcený této světecké skupině z doby kolem roku 1480, na němž byl vyobrazen i sv. Denis s mitrou a useknutou hlavou v rukách.⁴² Je však třeba připomenout, že sv. Denis byl ke konci středověku v českých zemích uctíván nejen v rámci skupiny čtrnácti svatých pomocníků, ale i standardně ve všech katolických kostelech, v nichž byl svátek sv. Denise každoročně slaven v liturgii.

* * *

Tato studie se věnovala problematice kultu pařížského biskupa a francouzského „národního“ patrona sv. Denise na území středověkých Čech a Moravy. Výzkumem se podařilo přinést odpovědi na otázky spojené s významem, charakterem a rozšířením svatodeniské úcty v české středověké společnosti. Kult sv. Denise hrál důležitou roli již v období přemyslovských knížecích Čech, do nichž se šířil patrně prostřednictvím

38 Srov. Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2010, s. 121–124.

39 Knihovna Národního muzea, sign. XV A 11, fol. 48r.

40 D. KIMPEL, *Dionysius*, sl. 62.

41 Petr HLAVÁČEK, *Čtrnáct svatých Pomocníků. K pozdně středověké spiritualitě elit a její christocentrické dimenzi*, Praha 2014, s. 180–181, 251–253.

42 Hans Maler ml., *Čtrnáct svatých pomocníků*, Praha, Národní Galerie v Praze, inv. č. P 3017 — P 3020, O 7036 — O 7037, dřevěný oltář, kol. 1480. Srov. Jaromír HOMOLKA — Jiří KROPÁČEK, *Katalog plastiky*, in: Jaromír Homolka (ed.), *Jihočeská pozdní gotika 1450–1530*, Hluboká nad Vltavou 1965, s. 169–268, zde s. 180.

Bavorska a na něj navázaných českých klášterů od počátků christianizace, o čemž svědčí nejen poutní cesta sv. Vojtěcha ke světcově hrobu do Saint-Denis v závěru 10. století, ale i všeobecné rozšíření slavení svátku sv. Denise v liturgii nejpozději od 12. století. Přes jednu pravděpodobnou svatodeniskou uměleckou památku a Denisovo oltářní patrocinium v katedrále sv. Víta, vzniklých ve 13. století, je jisté, že kult sv. Denise zesílil až ve 14. století v návaznosti na podněty z Francie. Poměrně věrně odrážel prohlubující se či upadáající kontakty mezi Českým a Francouzským královstvím, respektive mezi českými Lucemburky a francouzskými Kapetovci či Valois. Je nutné zdůraznit, že císař Karel IV. choval ke sv. Denisi soukromou úctu, jež patrně pramenila z jeho dětského pobytu v Paříži. Tu lze doložit nejen ziskem světcovy relikvie a Denisovým obrazem na Karlštejně, ale i osobní návštěvou kláštera Saint-Denis v lednu 1378, kdy Karel IV. vykonal pobožnost u hrobu světce, líbal jeho hlavu, a navíc obdržel ostatek sv. Denise od francouzského krále. I když v předhusitské době a zejména po husitských válkách počet projevů kultu sv. Denise poklesl, ten přesto zůstal v pozdně středověké české společnosti zastoupen díky zařazení světce do skupiny čtrnácti svatých pomocníků a trvalému slavení světcova svátku v liturgii všech katolických českých a moravských diecézních či řádových chrámů. I když se sv. Denis nikdy nestal v českém středověku lidově oblíbeným světcem, byl ve společnosti široce znám díky pravidelnému slavení svého svátku v liturgii.

RÉSUMÉ:

The study is dedicated to the cult of St. Denis, the first Bishop of Paris and the French “national” patron saint in medieval Bohemia and Moravia. The cult of St. Denis had played a rather important role already in the Duchy of Bohemia, having probably propagated there via Bavaria during the initial Christianization efforts. This is documented by the pilgrimage of St. Adalbert of Prague to Saint-Denis monastery and the general presence of St. Denis in Bohemian liturgy from, at the latest, the 12th century. Although isolated monuments and altar dedications of Saint Denis had existed since the 13th century, it was not until the 14th century that the cult of Saint Denis grew stronger, driven by French influences. Its ebb and flow seem to have faithfully reflected the intensity of friendly contacts between the Kingdoms of Bohemia and France. Charles IV, the famous King of Bohemia and Holy Roman Emperor, privately venerated St. Denis, probably due to having spent his childhood in Paris. This is evidenced not only by his acquisition of two St. Denis relics and commissioning of the image of St. Denis for the Chapel of the Holy Cross at Karlštejn but also by his personal visit to the Saint-Denis monastery in January 1378, when he expressed his devotion at the saint’s tomb and kissed the saint’s head. Although the cult of St. Denis declined in the period leading up to and, especially, following the Hussite Wars, it remained present in late medieval Czech society thanks to the saint’s inclusion in the group of Fourteen Holy Helpers and the celebration of his feast day in the liturgy of all Catholic churches. Although St. Denis never became a popular saint in the Czech lands during the Middle Ages, he was widely known.

PhDr. Martin Slepíčka, Ph.D., pracuje jako odborný asistent pro dějiny českého a obecného středověku na Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni. Mezi hlavní oblasti jeho zájmu patří církevní a kulturní dějiny středověku, křesťanská hagiografie či regionální dějiny, například dějiny rodné obce Hrabová (mslep@khi.zcu.cz).